

NOWE MATERIAŁY TZW. FAZY WCZESNOPUCHAROWEJ OSADNICTWA PROTONEOLITYCZNEGO NA POMORZU

NEW EMPIRICAL DATA OF SO-CALLED EARLY BEAKER PHASE FROM PROTO-NEOLITHIC OCCUPATION IN POMERANIA

Tadeusz Galiński

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Pracownia Archeologiczna w Szczecinie
ul. Kuśnierska 12/12A, 70–536 Szczecin, Poland

ABSTRACT. The article presents stone and pottery materials from Tanowo, site 3, near Szczecin, excavated in the years 1999–2002 (trench II). The materials represent the late phase of proto-Neolithic occupation dated back to 3300–2900/2800 BC. An animal bone sample from settlement pit in trench II is dated back to 5170 +/- BP (Poz – 1385).

Osadnictwo zespołów protoneolitycznych występujących na rozległym wale morenowym w Tanowie, na obszarze Puszczy Wkrzańskiej zostało odkryte już podczas pierwszych prowadzonych tam badań wykopaliskowych na początku lat 80-tych. Jednak bogatych, wartościowych materiałów krzemianych i ceramicznych dostarczyły dopiero wykopaliska w północnej części platformy wału na stanowisku nr 3, wykop V/1989 oraz wykopy VI/1990 i I/1990/1991. Pozwoliły one nie tylko rozpoznać ogólny charakter kulturowy tych zespołów, ale dokładniej prześledzić ich rozwój i odnieść je do szerszej problematyki ugrupowań protoneolitycznych występujących w zachodniej strefie bałtyckiej pod koniec okresu atlantyckiego¹. Pozyskane materiały dały podstawę do wyróżnienia dwóch faz rozwojowych tych zespołów: fazy starszej (A) oraz fazy młodszej (B), która została określona jako „wczesnopucharowa”.

Faza starsza, reprezentowana głównie przez materiały wykopu V/89 charakteryzuje się obecnością ceramiki wykonywanej wyłącznie techniką wałeczkową, tzw. techniką „U” i techniką „N”. Były to grubościennne naczynia zasobowe kształtu workowatego (typ A) i tulipanowatego (typy B–C) o spiczastych dnach, naczynia wanienkowate (tzw. lampy) oraz małe pucharki i czarki. Zdobnictwo występuje tylko na naczyniach zasobowych

¹ Galiński 1990; 1992.

i sprowadza się do różnego sposobu karbowania krawędzi wylewu i/lub wykonywania faliście biegnącego rzędu otworków tuż pod krawędzią.

Wytwórczość krzemieniarska narzędziowa w fazie starszej oparta była na eksploatacji dość regularnego, średniej wielkości półsurowca wiórowego oraz dużych masywnych odłupków. Z tych pierwszych produkowano przede wszystkim zbrojniki trapezowate – groty strzał łuku, w tym charakterystyczne trapezy krótkie i krępe o bokach wgiętych (tzw. tvaerpile), półtylczaki wiórowe o półtylcach skośnych i poprzecznych (często z restuszowanymi bokami), pazury (w tym charakterystyczne okazy bez wydzielonego żądła i łuskane dookoła) oraz część drapaczy i ryłców. Z dużych masywnych odłupków sporządzano natomiast drapacze, zgrzebla oraz skrobacze wielorakie.

Fazę młodszą, wczesnopucharową osadnictwa protoneolitycznego na stanowisku w Tanowie wyróżniono głównie na podstawie materiału ceramicznego, jaki wydobyty został w niewielkim wykopie VI/90 oraz z części wykopu I/90/91. Był on tu bardziej zróżnicowany zarówno pod względem występujących form, jak i sposobów wykonania.

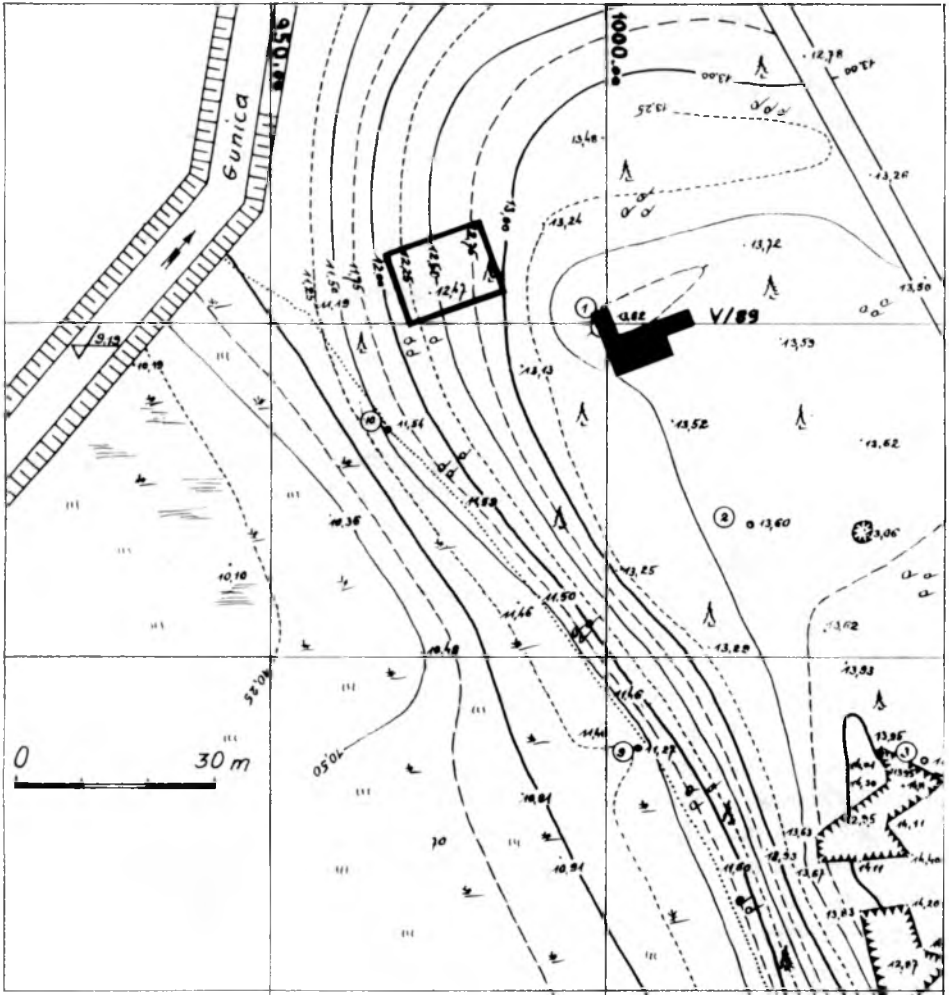
Obok ceramiki analogicznej do występującej w materiałach fazy starszej znajdowały się tu między innymi amfory dwuuszne z zaokrąglonym dnem oraz płaskodenne puchary dość mocno profilowane. Silnie rozdrobniony materiał nie pozwalał jednak na dokonanie pełnej rekonstrukcji tych form. Część naczyń tego typu wykonana została nieznaną w fazie starszej techniką spajania z taśm („NN”), uznawaną za wczesnoneolityczną.

W nawiązaniu do zespołów protoneolitycznych występujących na terenie Niemiec oraz w Danii i południowej Szwecji, a także opierając się na sytuacji stratygraficznej stanowiska w Tanowie oraz datowaniu poziomów osadniczych pomorskiego stanowiska Dąbki 9, chronologia starszej fazy rozwojowej na omawianym stanowisku określona została na lata 3500–3300 BC, zaś fazy młodszej, wczesnopucharowej na lata 3300–2900 BC².

W następnych sezonach badawczych realizowanych na stanowisku w Tanowie w latach 1992–1996 rozkopano, obok licznych obozowisk późnopaleolitycznych i mezolitycznych, także kilka skupień osadniczych zespołów protoneolitycznych. Wykopy, w których występowały te ostatnie, były zlokalizowane analogicznie jak wykop V/89 w najwyższych partiach wału morenowego, na jego grzbiecie tworzącym dość obszerną platformę wyniesioną ponad 2 m powyżej podstawy stoku (ryc. 1). Materiał krzemienisty i ceramiczny dość jednoznacznie nawiązywał do materiałów wykopu V/89 reprezentując starszą fazę rozwojową (A) tego osadnictwa.

Szczególnie cenne materiały dla poznania zespołów protoneolitycznych w ogóle wydobyto z wykopu X/1993–1994, oddalonego od wykopu V/89 około 50 m w kierunku południowym. Zlokalizowane tam zostało całkowicie izolowane przestrzennie, niewielkie skupienie osadnicze złożone z pojedynczej krzemienicy i kilku jam-objektów zawierających materiał ceramiczny oraz liczne fragmenty kości zwierzęcych. Brak tam jakichkolwiek wrętów starszego, licznie występującego na tym stanowisku osadnictwa mezolitycznego. Całość stanowi dobry przykład odosobnionej, pojedynczej jednostki

²Galiński 1992, s. 90.



Ryc. 1. Tanowo 3, plan sytuacyjny stanowiska. Prostokątem oznaczono przybliżony zasięg wykopu badanego w latach 1999–2002

Fig. 1. Tanowo, site 3. Site location. Approximate location of trench excavated in the years 1999–2002 is marked by a rectangle

siedliskowej osadnictwa protoneolitycznego, ukazując w pełni jego strukturę ekonomiczną i charakter socjokulturowy. Materiały przygotowywane są do publikacji.

Po kilkuletniej przerwie prace wykopaliskowe na stanowisku nr 3 w Tanowie wznowiono w 1999 r. w związku z planami budowy w najbliższym sąsiedztwie stanowiska rurociągu wodnego relacji Gunica–Jezioro Głębokie. Badania koncentrowały się wówczas głównie na krawędzi i stoku wału, w jego północnej części od strony rzeki Gunicy, w bliskim sąsiedztwie wcześniejszego wykopu VI/90 (ryc. 1). Natrafiono tam, jak się tego

spodziewano, na bardzo bogate ślady osadnictwa protoneolitycznego reprezentujące młodszą fazę tego osadnictwa – fazę wczesnopucharową. Pozyskane materiały znakomicie uzupełniają dotychczasową dysproporcję źródeł dotyczących obu faz rozwojowych i kapitalnie wzbogacają całościowy obraz tego oryginalnego na ziemiach polskich zespołu kulturowego. Są one przedmiotem poniższego omówienia.

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW WYDOBYTYCH W LATACH 1999–2002

1. MATERIAŁY KRZEMIENNE

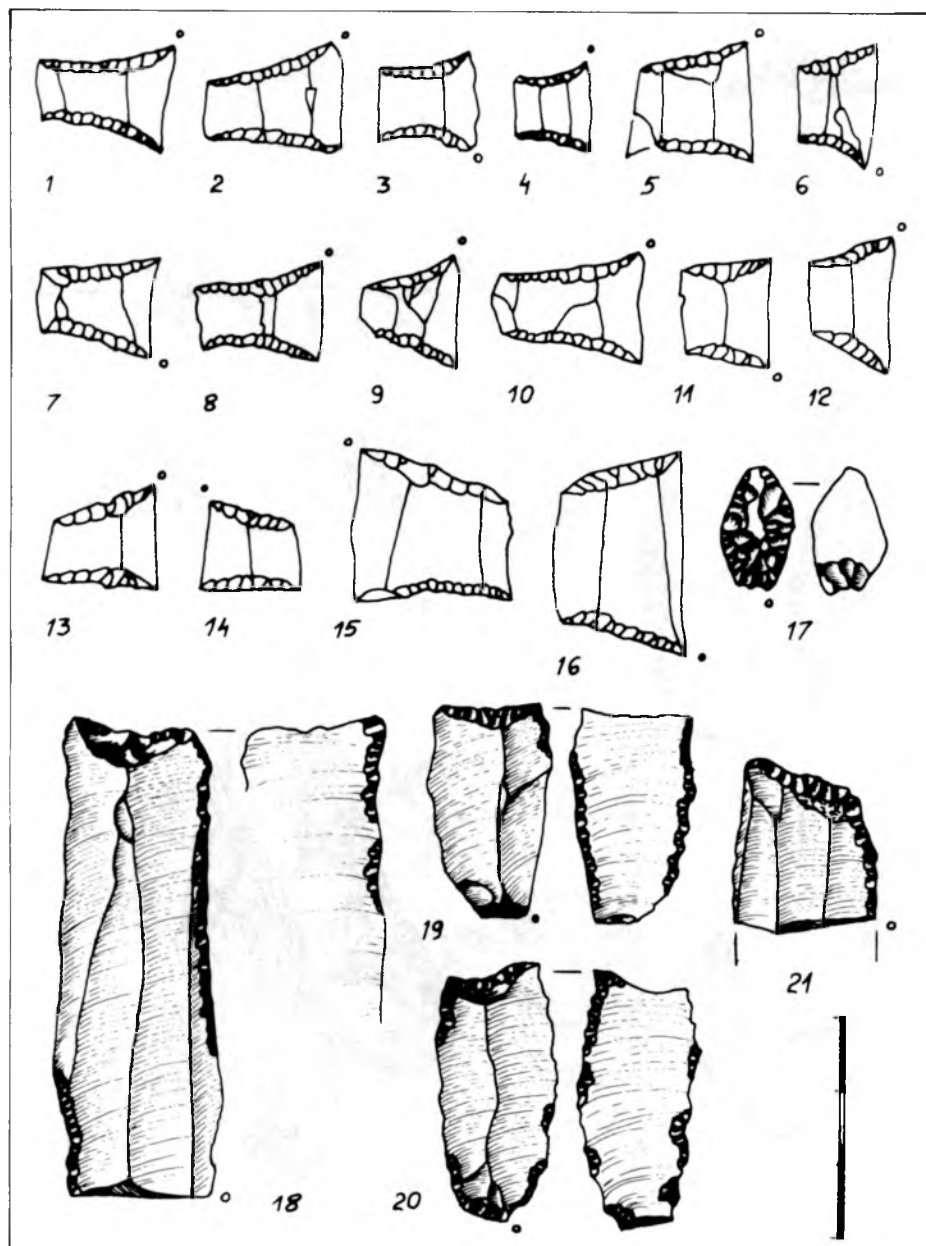
W obrębie badanego wykopu (wykop II, sektory: XI, XVI, XIX) materiał krzemienisty zalegał w stropie i górnych poziomach żółtego piasku, na głębokości 20–40 cm od powierzchni poza obiektami, a do 70 cm w jamach obiektów gospodarczych.

Wykorzystywany był wyłącznie miejscowy surowiec – krzemień bałtycki występujący tu w różnych odmianach. Najbardziej popularny był krzemień barwy jasno-szaro-zielonkawej o wysokim połysku i stosunkowo dobrej łupliwości, a przede wszystkim występujący w postaci relatywnie dużych konkrecji, mierzących do 16 cm średnicy. Jego znaczenia nie umniejszał fakt, że bryły te zawierają w masie krzemiennej liczne i dość obszerne płyty krzemieniaka.

Produkcja krzemieniarska omawianych zespołów nastawiona była na pozyskiwanie półsurowca wiórowego. Wykorzystywano do tego przede wszystkim dość regularne rdzenie jednopiętowe stożkowate i podstożkowate, rzadziej rdzenie dwupiętowe współnoodłupniowe stosując pełną lub częściową zaprawę przygotowawczą boków i tyłów, nierzadko zaprawę grzebieniową. W końcowej fazie ich eksploatacji odbijane były także odłupki. Nie stwierdzono natomiast stosowania techniki łuszczeniowej.

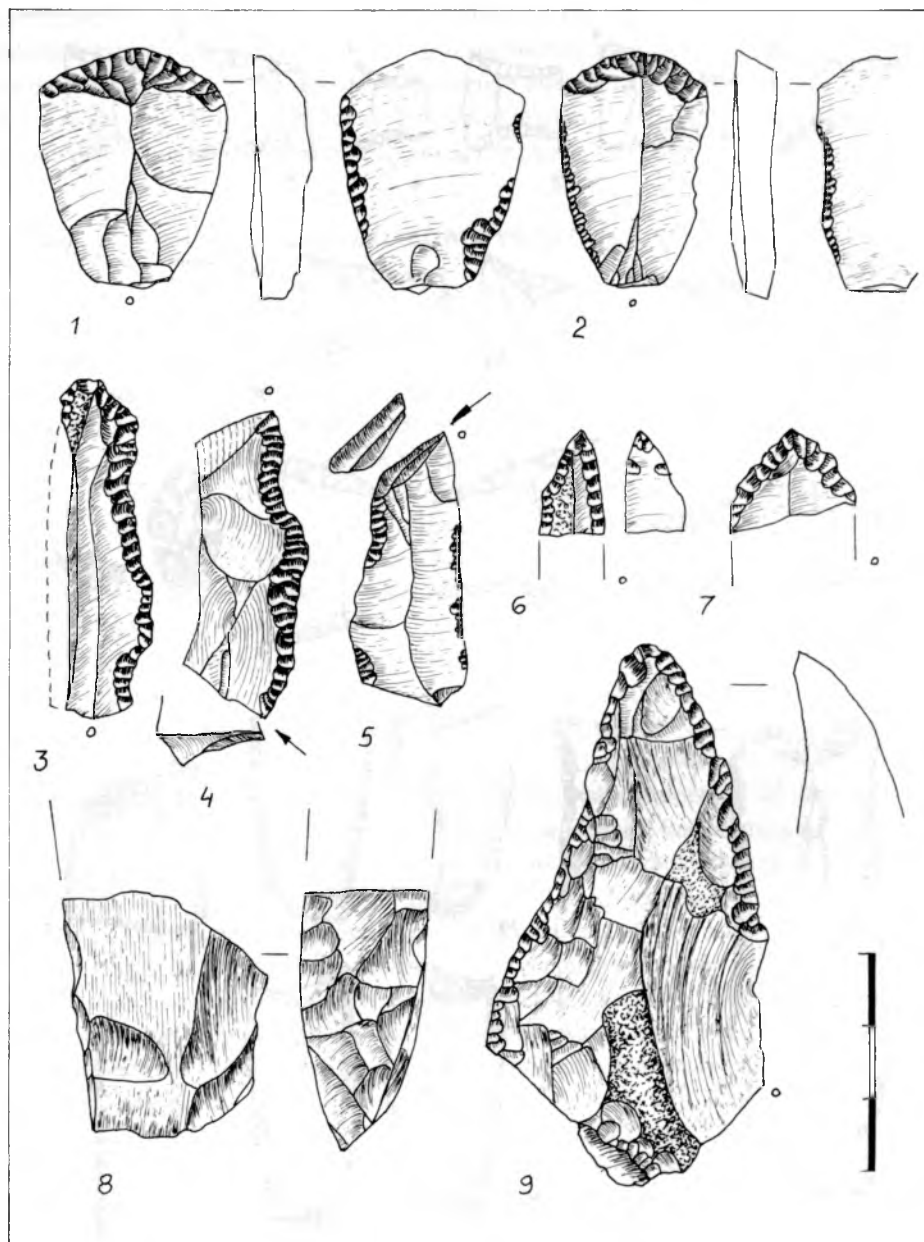
W materiałach daje się zauważyć tendencję do wytwarzania dwojakiego typu wiórów: bardzo charakterystycznych wiórów wąskich (0,9–1,1 cm), ale grubych (0,4–0,6 cm), w przekroju poprzecznym trapezowatych i trójkątnych, oraz wiórów szerokich (1,6–2,2 cm). W obu przypadkach są to okazy dość regularne o mniej więcej równoległych, prostych lub tylko lekko sfalowanych krawędziach, smukłe i krępane, mierzące 5,0–9,0 cm długości. Z wąskich wiórów wyrabiane były przede wszystkim trapezy zwykłe (głównie krępe, wyjątkowo krótkie i smukłe) i trapezy o bokach silnie skośnych prostych – bardzo charakterystyczne ze względu na grubość (ryc. 2: 6, 11–12). Z kolei wióry szerokie dawały trapezy zwykłe krótkie (ryc. 2: 2, 13) oraz trapezy krótkie i krępe o bokach wgiętych, tzw. tvaerpile (ryc. 2: 1, 3–5, 7–8, 10). Osobnej wzmianki wymagają w ogóle nieznanne w starszych zespołach duże, masywne trapezy zwykłe sporządzane właśnie z szerokich i krępych wiórów (ryc. 2: 15–16). Z szerokich wiórów sporządzane były ponadto półtylczaki (ryc. 2: 18–21), część drapaczy (ryc. 3: 2), wiórowce (ryc. 3: 3) i niektóre pazury (ryc. 3: 7).

W mniejszym stopniu wykorzystywano do produkcji narzędzi także odłupki, zwłaszcza okazy duże, masywne (ryc. 3: 9). Przy obróbce narzędzi stosowano dość powszechnie technikę kawałkowania półsurowca. W materiałach dużo jest zwłaszcza wiórów



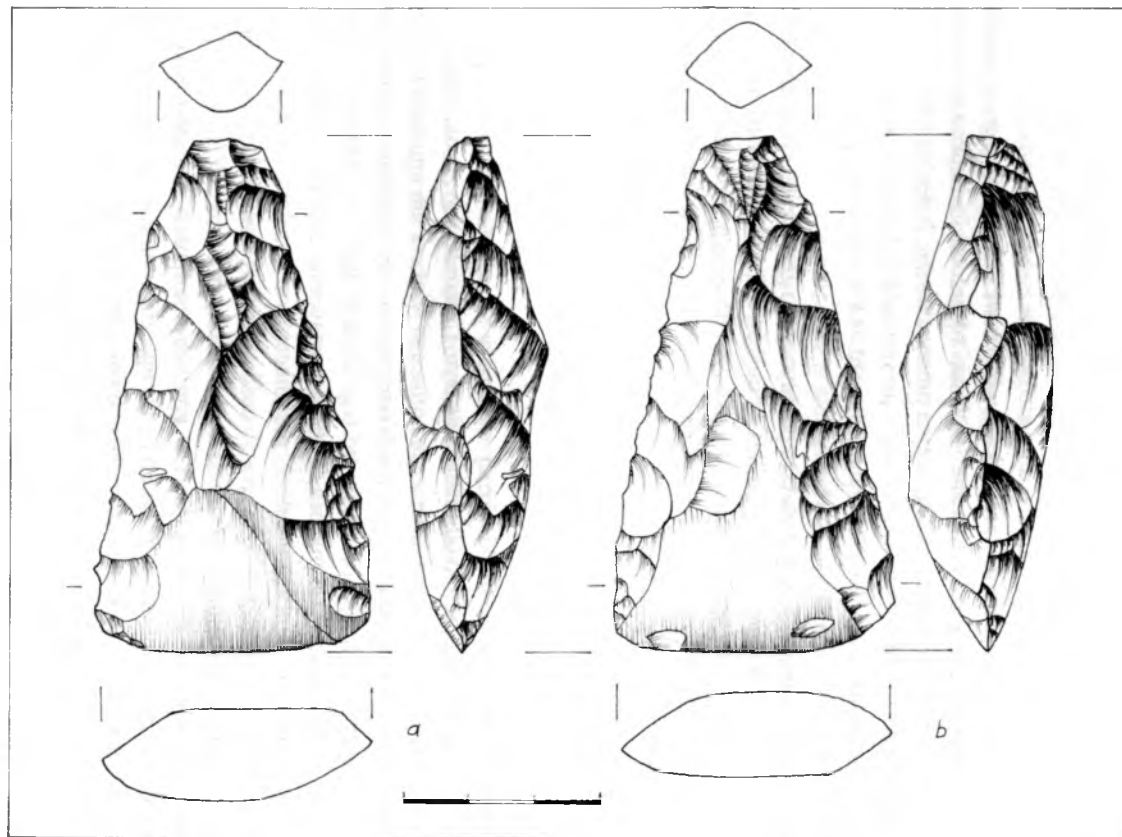
Ryc. 2. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór narzędzi: zbrojniki trapezowate (1–16), grocik z retuszem powierzchniowym (17), półtylczaki wiórowe (18–21)

Fig. 2. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of flint tools: trapezes (1–16), arrow-head with surface retouch (17), truncation blades (18–21)



Ryc. 3. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór narzędzi: drapacze (1–2), wiórowiec (3), narzędzie kombinowane (4), pazury (6–7, 9), fragment dłuta krzemienego (8)

Fig. 3. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of flint tools: end-scrapers (1–2), continuously retouched blade (3), combined tool (4), perforators (6–7, 9), fragment of flint chisel (8)



Ryc. 4. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Ciosak krzemienisty trapezowaty z gładzonym ostrzem

Fig. 4. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Flake-axe with polished blade

noszących ślady intencjonalnego łamania. Masywne odłupki były przetręcane uderzeniem z góry.

Charakteryzując skład typologiczny grupy narzędziowej trzeba wymienić obok najliczniejszych tu zbrojników trapezowatych przede wszystkim dość charakterystyczne półtylczaki wiórowe o półtylcach poprzecznych i skośnych z retuszem boków (ryc. 2:18–21), a dalej: drapacze – typowe wydają się być okazy smukłe i krępe zakolone o łuskanych bokach (ryc. 3:1–2); rylce węglowe i jednaki podłużne (ryc. 3:4–5); wiórowce jedno-boczne i obuboczne o stromym, wysokim i dość nierównym łusaniu krawędzi (ryc. 3:3); pazury (ryc. 3:6–7), w tym bardzo masywne okazy odłupkowe i rdzeniowe o grubym żądle (ryc. 3:9); wreszcie narzędzia makrolityczne – ciosaki rdzeniowe i odłupkowe, trapezowate o przekroju soczewkowatym i poprzecznym prostym ostrzu. Jeden ze znalezionych okazów posiada obustronnie szlifowane ostrze i przypomina półwytwór siekierki (ryc. 4:1). Wystąpił też fragment innego szlifowanego narzędzia krzemienno-żelaznego, prawdopodobnie dłuta (ryc. 3:8).

Należy podkreślić obecność w materiałach pojedynczego grocika liściowatego z obustronnym retuszem powierzchniowym (*feuilles de qui*) (ryc. 2:17). Nie spotkałem dotąd w literaturze, aby gdziekolwiek na stanowisku protoneolitycznym zgłaszano tego typu znalezisko. Możliwe, że bierze się je za domieszkę neolityczną, co w tym przypadku jest raczej wykluczone.

2. MATERIAŁY CERAMICZNE

Wydobyto w sumie około 1000 różnej wielkości fragmentów ceramiki, pochodzących, jak obliczono, od przeszło 60 różnych naczyń. Ceramika rozrzucona była na terenie całego wykopu. W niektórych miejscach notowano większą lub mniejszą ich koncentrację. Przynajmniej w sześciu przypadkach odnotowano występowanie małych jam wypełnionych fragmentami pochodzącymi od tego samego naczynia. Odnosi się przy tym wrażenie, że są to po prostu miejsca, gdzie pozostawiono całe lub niewiele tylko uszkodzone naczynia, które następnie uległy rozgnieceniu w wyniku działania różnych czynników już po ich zdeponowaniu. W sposób dość obrazowy dowodzi to, że na całym tym obszarze nie było już żadnego późniejszego osadnictwa.

Ceramika zalegała głównie w stropie i w górnych poziomach żółtego piasku, na głębokości 20–35 cm od powierzchni wykopu poza obiektami oraz do głębokości 70 cm w obrębie jam o charakterze gospodarczym. W tym bogatym zbiorze ceramiki wyróżniono kilka różnych jej grup technologicznych charakteryzujących wytwórczość zespołów protoneolitycznych na stanowisku w Tanowie (Galiński, 1992).

Ceramika grup I i II – charakterystycznych dla najstarszej fazy rozwojowej zespołów protoneolitycznych, reprezentowana jest przez około 200 fragmentów; w tym ułamki wylewów i den naczyń. Jest to ceramika grubościenna (0,8–1,4 cm) wykonywana techniką wałeczkową „U” i „N” (częściej techniką N). Masa ceramiczna przygotowana z gliny tłustej zawiera domieszkę ziaren kwarcu, skalenia i miki, a także glinki żelazistej

oraz substancji organicznych, głównie spalonej trzciny wodnej. Ceramika jest stosunkowo dobrze wypalona, nie kruszy się. Przelam posiada strukturę ziarnistą lub blaszkowato-porowatą, oddającą kierunek układania się masy ceramicznej – jest jedno- lub dwubarwny: czarny lub szaroczarny w środku i brązowy lub ceglasty po brzegach. Powierzchnie są wygładzane, barwy szarej i brązowej w różnych odcieniach zarówno od zewnątrz, jak i od wewnątrz.

Ceramika ta pochodzi od przynajmniej 10 naczyń zasobowych kształtu tulipanowatego o ostrych dnach wyłącznie stempelkowych lub zwykłych płaskich bardzo wąskich. Jedno z nich zostało zrekonstruowane (ryc. 10:1) i ma wymiary: wys. 26,7 cm, średnica otworu 24,8 cm, średnica dna 2,8 cm. Naczynie to nie ma żadnego zdobienia. W zbiorze znajdują się jednak fragmenty ornamentowane pochodzące od innych naczyń. Są to w różny sposób karbowane krawędzie wylewu (karby półkoliste, prostokątne, trójkątne lub faliste) oraz rzędy małych otworków lub tylko dołków występujących tuż pod krawędzią wylewu (ryc. 5:1, 5; ryc. 6:8). Oba te elementy zdobnictwa występują razem lub osobno.

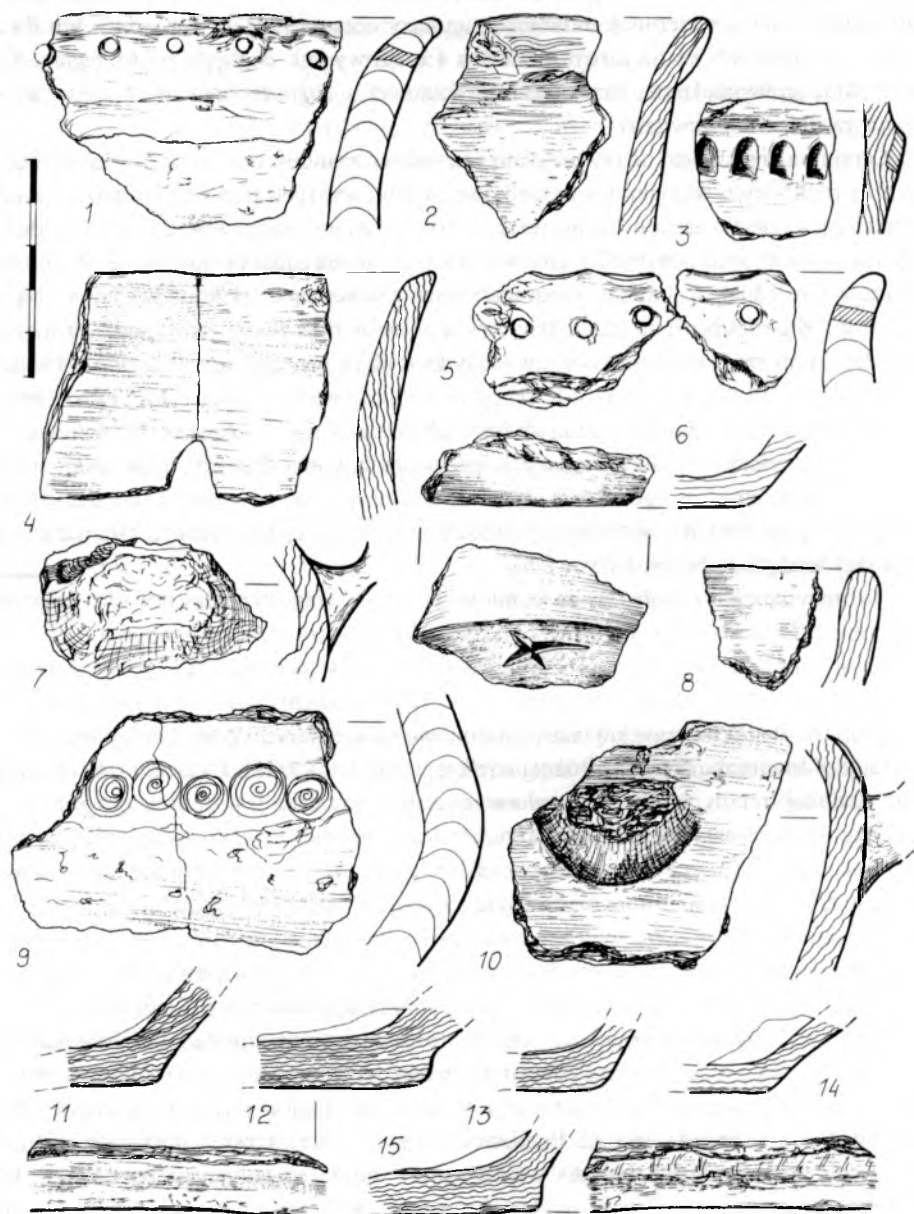
Zupełnie wyjątkowe jest w tym zbiorze zdobnictwo występujące na brzuścu naczynia, jakie spotykamy na kilku większych fragmentach, pochodzących najpewniej od jednego naczynia zasobowego. Rząd płytkich, o średnicy około 1 cm, i stykających się dołków biegnie dookoła naczynia na wysokości tuż powyżej dość ostrego załamania największej wyдутości brzuśca (ryc. 5:9).

Do omawianego zespołu (grupa technologiczna II) ceramiki należy ponadto fragment naczynia cienkościennego (0,5–0,7 cm), prawdopodobnie małego pucharka.

Zbiór ceramiki pucharowej wykonywanej z wałków techniką „N” (grupy technologiczne V i VI) liczy około 170 ułamków; w tym fragmenty wylewów i den naczyń.

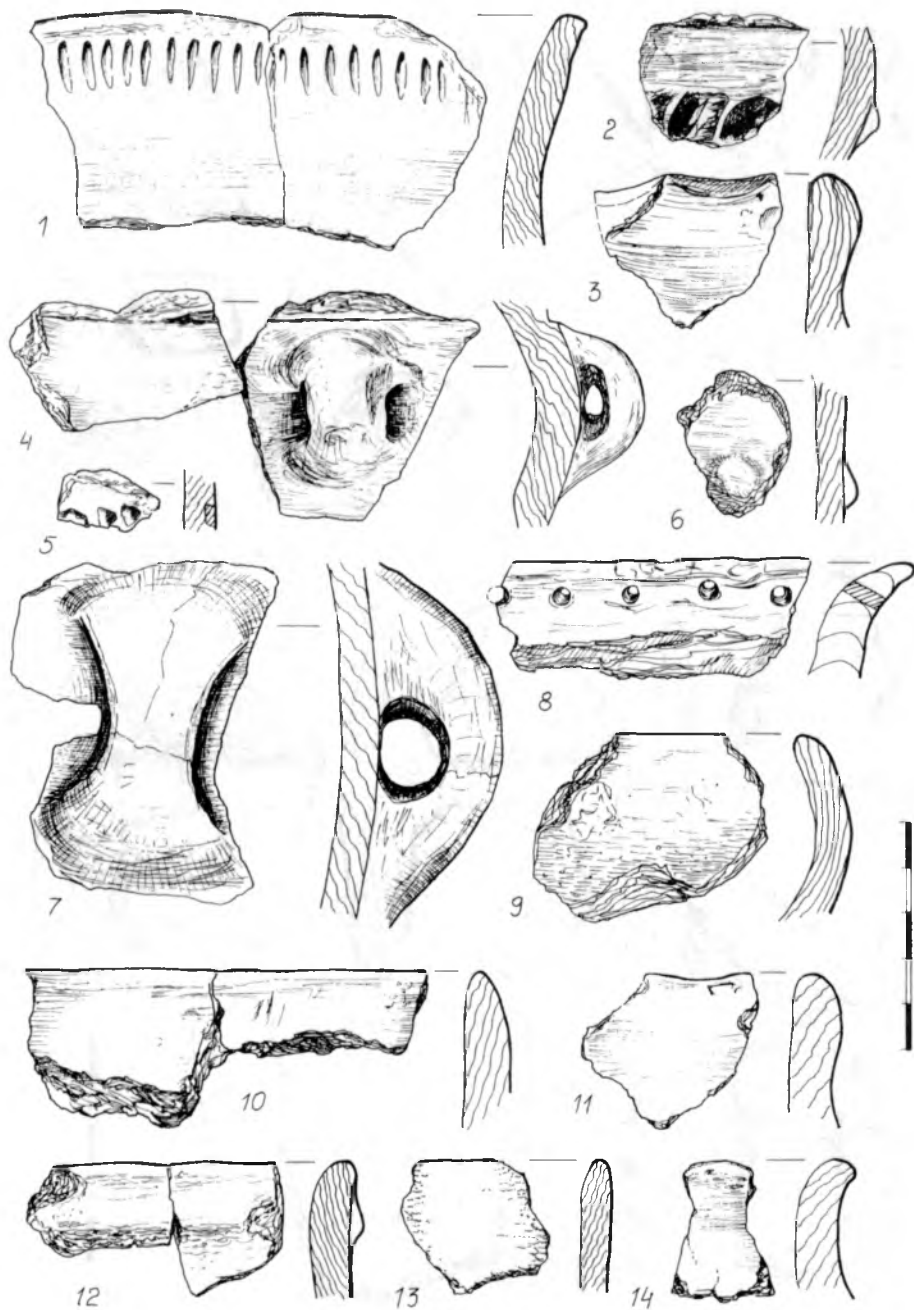
Grupa V charakteryzuje się masą ceramiczną sporządzoną z gliny bardzo tłustej, zawierającej domieszkę w postaci różnej wielkości ziaren tłuczni z kwarcu, skalenia i miki oraz spalonej trzciny wodnej. Wypał raczej słaby, ceramika jest dość miękka, łuszczy się. Przelom porowaty dwubarwny: popielatoszary i szaroczarny. Powierzchnie pomazane warstewką gliny z obu stron, miejscami wygładzane, ogólnie chropowate. Grubość ścianek 0,7–1,0 cm. W grupie tej znalazło się m.in. 7 fragmentów gładkich nie zdobionych wylewów, 1 fragment wylewu z krawędzią karbowaną prostokątnymi nacięciami i rzędem małych dołków biegnących tuż poniżej, 1 ucho taśmowe szerokie oraz 1 ułamek płaskiego dna. Ceramika ta pochodzi od przynajmniej 6 naczyń pucharowatych.

Grupa VI, znacznie liczniejsza, reprezentowana jest przez ponad 120 fragmentów. Jest to ceramika o masie sporządzonej z gliny bardzo tłustej, dobrze wyrobionej, zawierającej niewielką domieszkę tłuczni granitowego oraz spalonej trzciny wodnej. Dobrze wypalona – jest twarda, mocna. Przelam o strukturze blaszkowato-porowatej jest jednobarwny: szaroczarny z dwiema warstewkami słabo penetrującymi po bokach. Powierzchnie wygładzone barwy ceglastrobrązowej. Występuje ceramika grubościenna (0,6–1,0 cm) oraz cienkościenna (0,4–0,7 cm). Stwierdzono tu obecność fragmentów przynajmniej 10 naczyń zasobowych pucharowatych i amforowatych oraz 4–5 małych cienkościennych pucharków. Te pierwsze miały krawędzie wylewu gładkie, o zakończeniu lekko zaokrąglonym, prostokątnym lub lekko rozszerzającym się – trapezowatym.



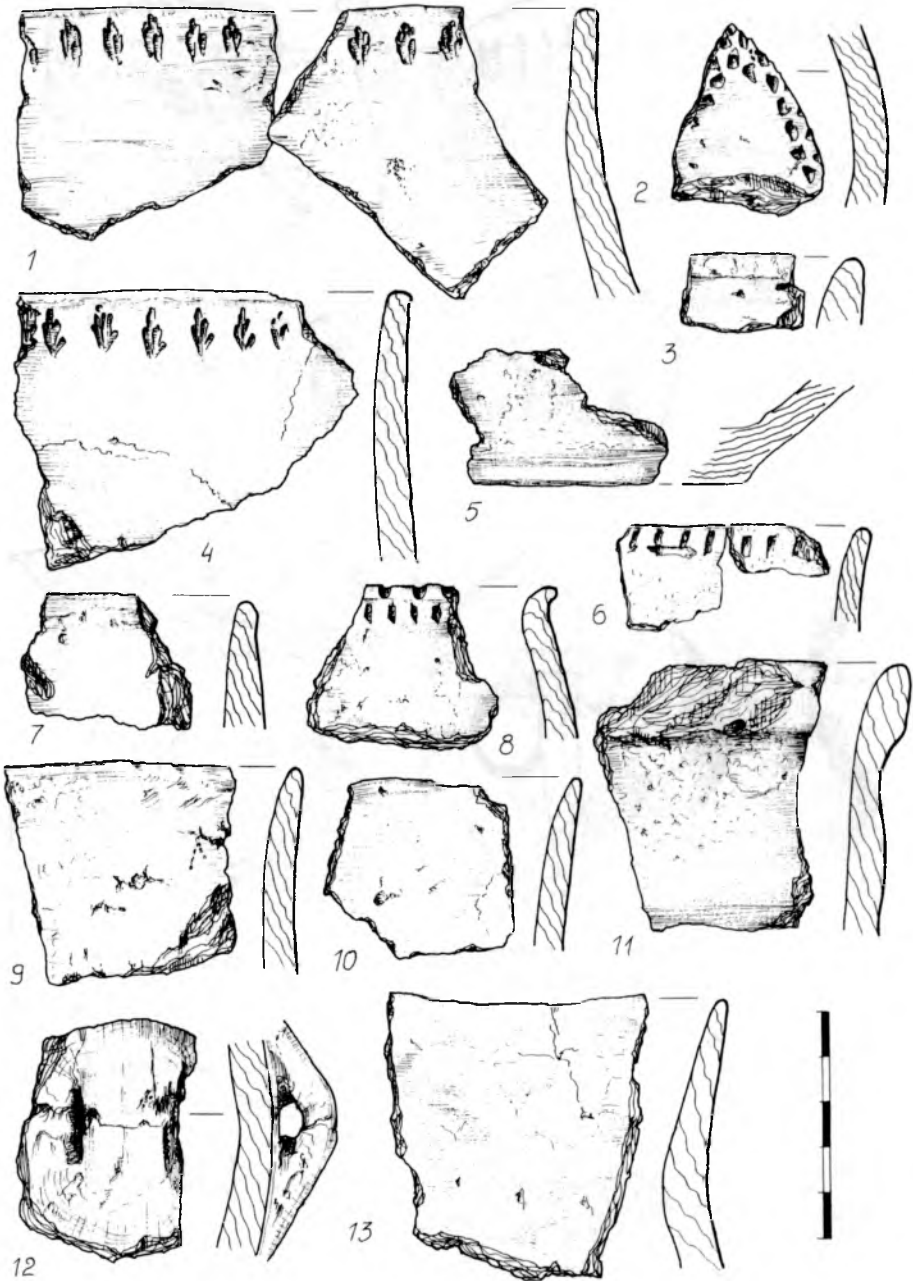
Ryc. 5. Tanowo 3, wykop II/1999-2002. Wybór fragmentów ceramiki

Fig. 5. Tanowo, site 3, trench II/1999-2002. Selection of pottery



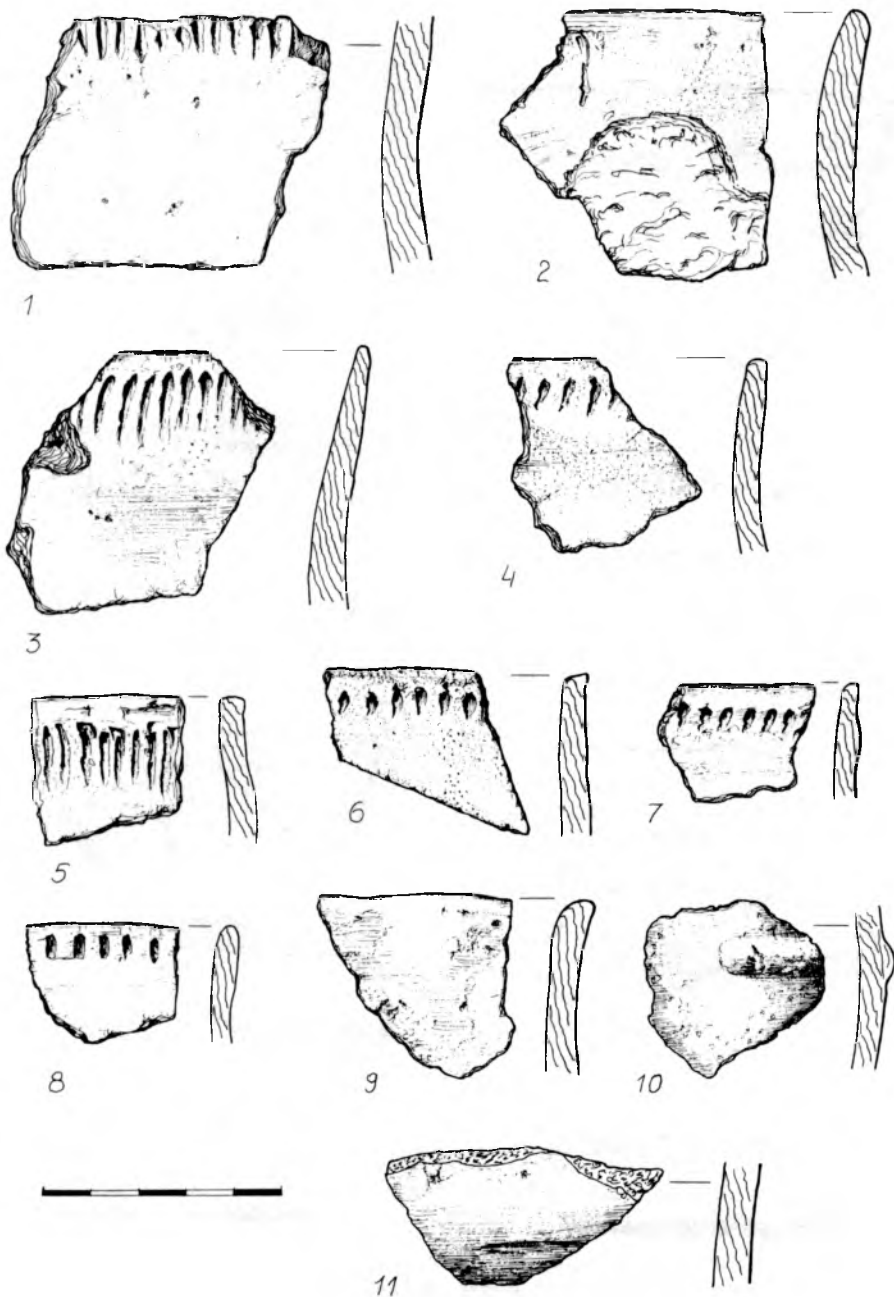
Ryc. 6. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór fragmentów ceramiki

Fig. 6. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of pottery



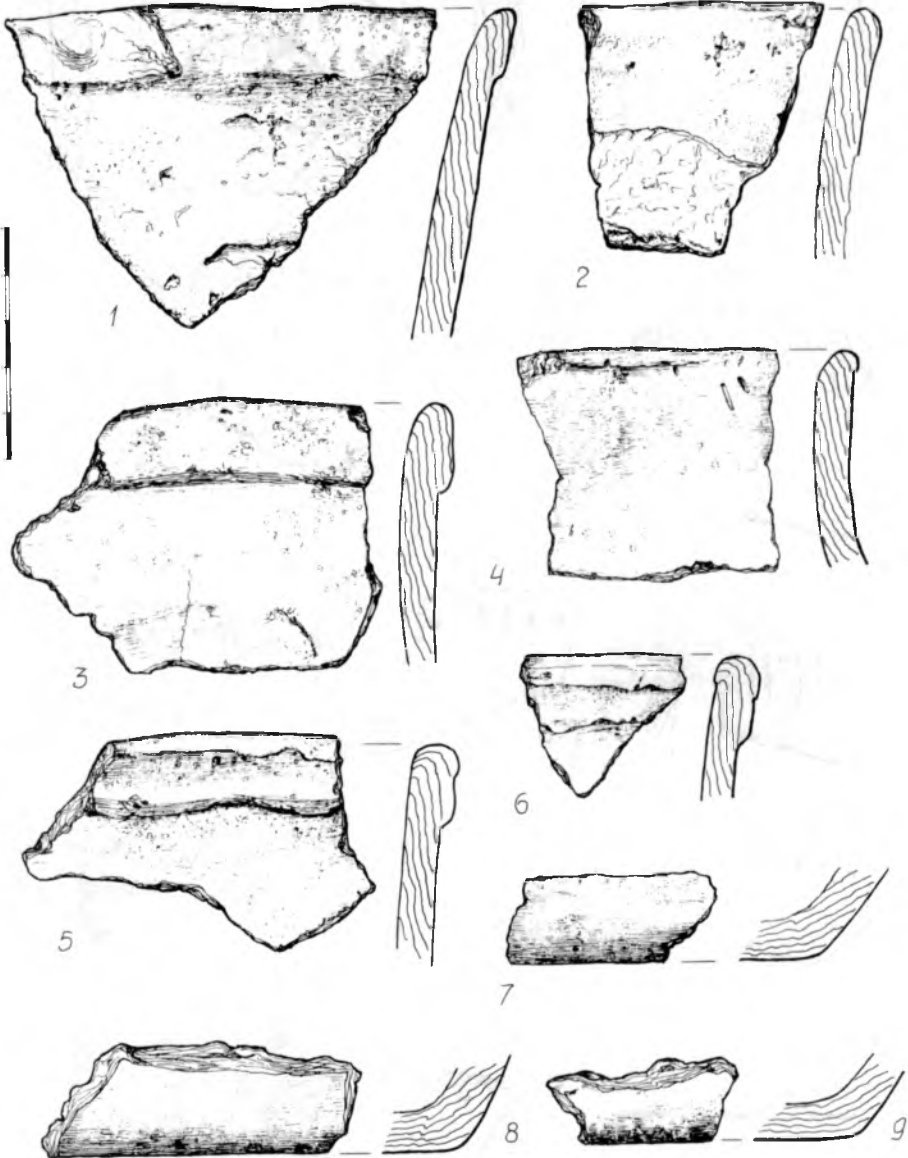
Ryc. 7. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór fragmentów ceramiki

Fig. 7. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of pottery



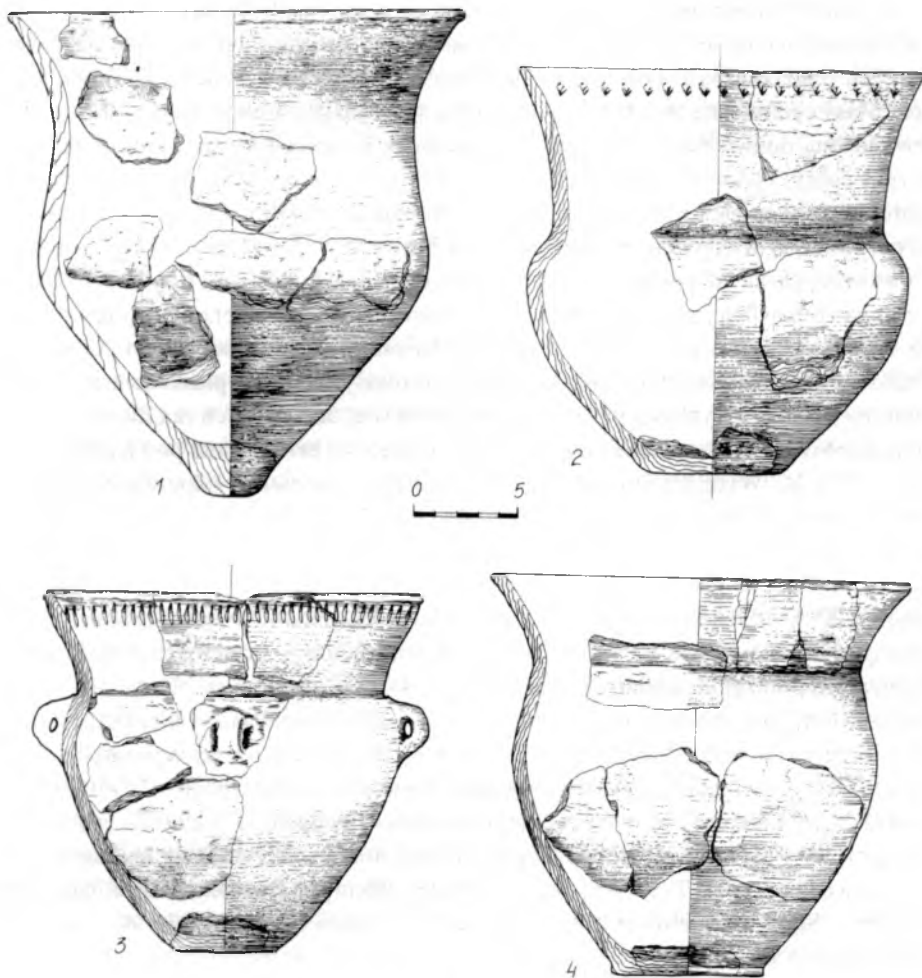
Ryc. 8. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór fragmentów ceramiki

Fig. 8. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of pottery



Ryc. 9. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Wybór fragmentów ceramiki

Fig. 9. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Selection of pottery



Ryc. 10. Tanowo 3, wykop II/1999–2002. Zrekonstruowane formy naczyń

Fig. 10. Tanowo, site 3, trench II/1999–2002. Reconstructed pottery vessels

Zdobnictwo występowało na szyjkach i brzuścach naczyń, i miało postać pojedynczych guzków (ryc. 6:6), rzędu mniej więcej prostokątnych dołków umieszczonych na listwie plastycznej biegnącej wokół naczynia (ryc. 5:3) oraz rzędu dołków paznokciowych przedzielonych wąskimi wybrzuszeniami, biegnących tuż pod skrajem brzuśca (ryc. 6:2). Znalazł się też jeden fragment wylewu z karbowaną krawędzią i rzędem podłużnych dołków biegnących tuż poniżej krawędzi wylewu (ryc. 7:8). Ceramika cienkościenna była bez zdobień. Znalezione 2 fragmenty wylewów są gładkie o krawędziach zaokrąglonych.

Ceramika pucharowa wykonywana techniką wczesnoneolityczną („NN”), zaliczona do VII grupy technologicznej, jest zdecydowanie najliczniejsza. Jest to ponad 400 rozpoznanych fragmentów, w tym: ponad 30 fragmentów wylewów, 4 ucha, 12 fragmentów den. Masa ceramiczna jest dobrze wyrobiona, sporządzona z gliny tłustej z równo rozproszoną domieszką bardzo drobnych ziarenek tłuczni z kwarcu, miki i skalenia. Wypał dobry, ceramika jest stosunkowo mocna, nie kruszy się. Przełam dwubarwny: szaroczarny w środku i brązoceglasty po brzegach, struktura porowata i blaszkowato-porowata. Powierzchnie wygładzane mają barwę szarą i szarobrązową od wewnątrz i brązoceglastą od strony zewnętrznej. Grubość ścianek: 0,7–0,9 cm oraz 0,4–0,6 cm. Ceramika omawianej grupy technologicznej reprezentowana jest przez fragmenty ponad 16 zasobowych naczyń pucharowatych i kilku małych, cienkościennych pucharków. Zrekonstruowano 3 naczynia. Są to puchary o esowatym profilu, płaskodenne, o wyodrębnionej szyjce i wychylonym na zewnątrz wylewie. Jeden z nich ma dwa lub cztery ucha taśmowate umieszczone na największej wydętości brzuśca, tuż pod nasadą szyjki (ryc. 10:2–4). Wymiary zrekonstruowanych naczyń wynoszą odpowiednio (wysokość × szerokość otworu): 22,5×22,0 cm (ryc. 10:2); 20,0×20,5 cm (ryc. 10:3) oraz 22,1×22,8 cm (ryc. 10:4).

Na niektórych naczyniach zasobowych występuje ornamentyka w postaci rzędu długich lub krótkich pionowych albo lekko skośnych słupków biegnących tuż poniżej krawędzi wylewu (ryc. 6:1; ryc. 7:6; ryc. 8:1, 3–6), rzędu trój- i czterozębnych odcisków biegnących poniżej krawędzi wylewu (ryc. 7:1, 4), w postaci listwy plastycznej (żeberka) położonej tuż pod krawędzią wylewu (ryc. 6:12), listwy plastycznej bezpośrednio przechodzącej w krawędź wylewu (ryc. 9: 1, 4–6), wreszcie w formie walcowatego guzka umieszczonego na największej wydętości brzuśca naczynia (ryc. 8:10). Zdobnictwo posiadały też niektóre z małych pucharków cienkościennych. W materiale znalazły się 2 fragmenty wylewów zdobione rzędem krótkich, pionowych słupków biegnących tuż pod krawędzią (ryc. 8: 7–8). Wyjątkowym znaleziskiem jest fragment „zdobionego” dna naczynia. Są to wyrte dwie krzyżujące się pod ostrym kątem krótkie, dość szerokie kreski (ryc. 5:6).

Ceramika wykonywana techniką wczesnoneolityczną („NN”) z grupy technologicznej VIII to zaledwie kilkanaście fragmentów; w tym: 1 ułamek pogrubionego i karbowanego wylewu (ryc. 6:3) oraz 1 fragment płaskiego dna. Masa ceramiczna sporządzona z gliny tłustej zawiera dużą, równomiernie rozproszoną domieszkę ziarenek kwarcu, skalenia i miki oraz malinowej barwy okruchów glinki żelazistej. Ceramika jest wypalona słabo, kruszy się przy niewielkim nawet nacisku. Przełam dwubarwny: brązoceglasty i szaroczarny o strukturze porowatej. Powierzchnie słabo zagładzone barwy brązowej i ciemnobrązowej od zewnątrz oraz szaroczarnej od strony wewnętrznej. Grubość ścianek: 0,7–1,0 cm.

Z takiej samej ceramiki wydobytej z wykopu VII/91 udało się wykleić prawie całe naczynie. Była to czarka o średnicy otworu 21 cm i wysokości 14 cm.

Lampy wykazują pewną odrębność technologiczną. Naczynia te wykonane zostały z rozgniecionych „placków”. Masa ceramiczna sporządzona jest z gliny tłustej

z niewielką domieszką różnej wielkości ziarenek kwarcu, skalenia, miki oraz substancji organicznych. Ceramika jest bardzo krucha, miękka, słabo wypalona. Posiada przełam blaszkowaty, jednobarwny – szaroczarny, powierzchnie silnie wygładzane barwy szarobrazowej lub ciemnobrazowej. Odnalezione w materiale ułamki pochodzą od 2 naczyń waniankowatych (ryc. 6:9). Jedno z nich – większe, ma wysokość 5,5 cm, szerokość 6,0 cm, długość około 12 cm. Grubość ścianek: 0,7–1,5 cm.

Wśród charakterystycznych ułamków ceramiki znalazł się ponadto jeden niewielki fragment brzuśca naczynia, posiadający nieokreślony bliżej ornament dołkowy. Ceramika ta wykonana jest techniką taśmowatą, technologicznie zbliżoną do ceramiki cienkościennej grupy VI.

Jak wspomniałem, ceramika pozyskana z wykopu badanego w latach 1999–2002 reprezentowana jest przez około 60 różnych naczyń. Z tego, około 20% to naczynia typowe dla starszej fazy rozwojowej zespołów protoneolitycznych (grupy technologiczne I–II); około 35% to ceramika o cechach pośrednich (przejściowych) pomiędzy tą pierwszą a ceramiką wykonaną w technice tzw. wczesnoneolitycznej (grupy technologiczne V–VI); wreszcie, około 40% naczyń przypada na ceramikę wykonaną w technice wczesnoneolitycznej (grupy technologiczne VII–VIII). Pozostałe około 5% to naczynia waniankowate, tzw. lampy.

Pod względem typologicznym naczynia, obok wspomnianych lamp, reprezentowane są przede wszystkim przez duże i średnie naczynia zasobowe i garnki o dnach wyłącznie stempelkowych i płaskich, S-profilowane; następnie bliżej nieokreślone amfory płaskodenne, czarki oraz małe cienkościenne pucharki. W stosunku do materiałów fazy starszej nie ma tu naczyń zasobowych ostrodennych (o dnach konicznych) typu A. Pojawiają się natomiast naczynia pucharowate i amforowate. Nowością jest przede wszystkim jednak technika montowania naczyń z taśm, tzw. wczesnoneolityczna, której pojawienie się w tych zespołach jest cezurą wyznaczającą ich młodszą fazę rozwojową B – wczesnopucharową.

Poza omówionym materiałem zabytkowym z wykopu wydobyto kilkaset fragmentów silnie rozdrobnionych, przepalonych kości zwierzęcych. Zalegały głównie we wspomnianych już jamach o charakterze gospodarczym, ale także poza nimi, w żółtym piasku na poziomie występowania ceramiki i materiału krzemienego. Wstępna ich analiza wykonana w Akademii Rolniczej w Szczecinie wskazuje na obecność szczątków wyłącznie zwierząt leśnych, a zwłaszcza tura, jelenia, sarny oraz dzika.

3. CHRONOLOGIA

Analiza radiowęglowa kości zwierzęcych pobranych z jednej z jam gospodarczych w północnej części wykopu (sektor XVI/99) dała wynik 5170 ± 60 BP [Poz – 1385], tj. 3220 ± 60 BC.

Wyniki kalibracji w wersji uproszczonej:

4050 BC (68,2%) prawdopodobieństwo poprawności,

4080 BC (95,4%) prawdopodobieństwo poprawności,

3790 BC (13,0%) prawdopodobieństwo poprawności,

3930 BC (43,8%) prawdopodobieństwo poprawności.

Otrzymana data jest bardzo zbliżona do innych otrzymanych dat C14 dla materiałów protoneolitycznych o charakterze wczesnopucharowym na stanowiskach w zachodniej strefie bałtyckiej: w Rosenhof w zachodniej części Niżu północnoniemieckiego: 3250 ± 70 BC³, w Lietzow-Buddelin B we wschodniej części Niżu niemieckiego: 3240 ± 120 BC [Bln – 569]⁴, w Ringkloster na terenie Danii: 3280 ± 100 BC i 3370 ± 100 BC [K – 1654]⁵, w Löddesberg w południowej Szwecji: 3310 ± 80 BC [Lu – 1842]⁶ czy w Dąbkach 9 na Pomorzu Środkowym: 3315 ± 60 BC [Bln – 2465] i 3390 ± 60 BC [Gd – 1277]⁷. Daty te wyznaczają początek fazy wczesnopucharowej zespołów protoneolitycznych, która generalnie przypada na okres formowania się na tym obszarze neolitycznego kompleksu kulturowego kultury punktów lejkowatych (KPL)⁸.

Rodzi się w tym miejscu pytanie dotyczące czasu trwania osadnictwa młodszej fazy rozwojowej (B) i w ogóle zespołów protoneolitycznych. W cytowanej wyżej pracy sugerowałem, że ostateczny koniec funkcjonowania tego typu zespołów przypada na lata około 3000/2900 lat BC. Pomijając argumenty pośrednie o charakterze kulturowym przemawiające za takim właśnie ujęciem tego zagadnienia, zasadniczą przesłanką jest tutaj datowanie ważnego stanowiska Muldbjerg I w Danii⁹. Przypomnijmy, że uzyskano tam serię dziesięciu dat C14, które bardzo wyraźnie określają dwa różne horyzonty osadnicze na tym stanowisku. Pierwszy z nich, wyznaczony datami zawierającymi się w przedziale od 2990 ± 160 BC [K – 129] do 2890 ± 170 BC [K – 125]¹⁰ wiąże się z zespołami protoneolitycznymi fazy wczesnopucharowej. Drugi horyzont, młodszy, określony datami 2710 ± 150 BC [K – 132] i 2650 ± 170 BC [K – 124] musi odnosić się już do osadnictwa zespołów neolitycznych.

Prawie identyczne daty związane z funkcjonowaniem najmłodszej fazy rozwojowej zespołów protoneolitycznych oscylujące w granicach 3000–2900 BC uzyskano na kilku innych stanowiskach duńskich, m.in. w Tustrup 1 i Tustrup 2, Rustrup I, Dragsholm, a także dla południowoszwedzkiego stanowiska Värby¹¹. Niewiele tylko młodsza data wynosząca 2830 ± 100 BC [Lu-12]¹² pochodzi ze szwedzkiego Svenstorp. Jest to zresztą najmłodsze, wydaje się że poprawne, datowanie osadnictwa protoneolitycznego w zachodniej strefie bałtyckiej. Skłania ono do sądu, że lokalnie zespoły protoneolityczne mogły przetrwać do około 2800 BC.

³ Schwabedissen 1972, s. 7.

⁴ Weber 1979, s. 166.

⁵ Andersen 1975, s. 63 i 1001.

⁶ Jennbert 1988, s. 6.

⁷ Ilkiewicz 1989, s. 21.

⁸ Galiński 1992, s. 90.

⁹ Troels-Smith 1953.

¹⁰ Doluchanov, Timofeev 1972, s. 57.

¹¹ Weber 1979, s. 167.

¹² Doluchanov, Timofeev 1972, s. 57.

Z datowania duńskiego stanowiska Muldbjerg I można wynieść jeszcze jedno, moim zdaniem, ważne spostrzeżenie, że osadnictwo neolitycznego ugrupowania KPL pojawiło się na tym stanowisku dopiero ponad 100 lat po ustaniu osadnictwa protoneolitycznego. Jest to bardzo interesujące i wymowne w kontekście rozważań o wzajemnych związkach kulturowych tych dwóch różnych zespołów.

W Tanowie, jak już wcześniej wspomniałem, osadnictwo zespołów protoneolitycznych kończy ostatecznie zasiedlanie stanowiska nr 3 i całego kompleksu stanowisk występujących na rozległym, prawie kilometrowej długości wale morenowym, występujące tam z większymi lub mniejszymi przerwami od początków późnego glacjału. Nigdy nie pojawiło się tam osadnictwo zespołów neolitycznych KPL i zespołów młodszych. Najbliższe znane obecnie stanowiska neolityczne KPL i kultury ceramiki sznurowej (KCSz) występują w odległości około 1 km na północ od stanowiska nr 3 i charakteryzuje je nieco inna topografia zajmowanego obszaru.

Kolejne analizy radiowęglowe próbek pobranych z wykopu II/1999–2002 dadzą – mam nadzieję, że w niedalekiej przyszłości – więcej informacji na temat chronologii zespołów protoneolitycznych na stanowisku w Tanowie.

BIBLIOGRAFIA

- Andersen S.H.
1975 *Ringkloster, en jysk indlandsboplads men Ertebøllekultur*, „Kuml”, s. 11–108.
- Doluchanov P.P., Timofeev V.I.
1972 *Absolutnaja chronologija neolita Ewrasii (w:) Problemy absolutnogo datirovanija w archeologii*, Moskwa, s. 28–75.
- Galiński T.
1990 *Zespoły typu Tanowo. Zachodniopomorski ekwiwalent ugrupowania Ertebølle-Ellerbek-Lietzow* [Zus.: Die Fundplätze vom Typ Tanowo. Das westpommersche Equivalent der Komplexe Ertebølle-Ellerbek-Lietzow], „Materiały Zachodniopomorskie” t. 33, s. 7–44.
1992 *Obozowiska mezolityczne i protoneolityczne na stanowisku w Tanowie badane w latach 1989–1991* [Zus.: Mesolithische und protoneolithische Lagerplätze auf der Fundstelle in Tanowo untersucht in der Jahren 1989–1991], „Materiały Zachodniopomorskie” t. 38, s. 53–120.
- Ilkiewicz J.
1989 *From Studies on Cultures of the 4th Milenium BC in the Central Part of the Polish Coastal Area*, „Przegląd Archeologiczny” t. 36, s. 17–55.
- Jennbert K.
Der Neolithisierungsprozess in Südkandinavien, „Prachistorische Zeitschrift” Bd. 63, z. 1, s. 1–22.
- Schwabedissen H.
1979 *Die „Rosenhoff-Gruppe”, ein neuer Fundkomplex des Frühneolithikums in Schleswig-Holstein*, „Archäologisches Korrespondenzblatt” Bd. 9, s. 167–172.
- Troels-Smith J.
1953 *Ertebølle-Kultur – Bonderkultur. Resultater af deidste 10 aars undersøgelser i Aamosen, Vest-sjaelland*, „Aarbøger”, s. 5–62.
- Weber T.
1979 *Vergleichende Studien zur Ertebølle-Kultur*, „Zeitschrift für Archäologie” Bd. 13, s. 163–217.

NEW EMPIRICAL DATA OF SO-CALLED EARLY BEAKER PHASE FROM PROTO-NEOLITHIC OCCUPATION IN POMERANIA

Summary

Excavation seasons in the years 1999–2002 at Tanowo near Szczecin brought about a very rich materials associated with proto-Neolithic culture in Pomerania. The article's objective is their overall presentation.

1. Flint materials

One can observe a tendency to produce narrow blades of 0.9–1.1 cm in width and wide blade of 1.6–2.2 cm in width. A length of blades ranges between 5 and 9 cm.

Trapezes (Fig. 2:1–16) and truncations (Fig. 2:18–21) belong to the dominant categories of tools. Other tools comprise end-scrapers (Fig. 3:1–2), continuously retouched blades (Fig. 3:3), burins (Fig. 3:5), perforators (Fig. 3: 6–7, 9) and flake-axes. Another artefact was a point with polished surfaces (Fig. 4:1). There was also a fragment of flint polished chisel (Fig. 3:8) in the studied assemblage.

A characteristic item in the assemblage comprises a willow-leaf with bilateral surface retouch (Fig. 2:17).

2. Pottery

More than thousand fragments of pottery discovered in the trench come from more than sixty different vessels. Approximately sixty per cent of them were produced in the 'U' and 'N' cylindrical technique (Fig. 3: 1,5,9; Fig. 6: 7–11, 14), while remaining forty per cent in the "NN" ribbon-like, so-called early Neolithic technique (Fig. 6:1,4; Fig. 7: 1–2, 4–10; Fig. 8:1–11; Fig. 9:1–9).

Among the vessels there were the following forms: tulip beakers (Fig. 10:1), S-profiled

flat-based beakers (Fig. 10:2–4), amphorae, little bowls, small thin-walled beakers and so-called lamps (Fig. 6:9). Many vessels is ornamented. A pottery produced in the 'U' and 'N' cylindrical technique is mainly decorated by notched edge and rows of little holes or pits placed directly underneath the vessel edge (Fig. 5:1,6; Fig. 6:8). A pottery produced in the early Neolithic technique, however, is decorated by a row of imprinted bars or three-thronged pits also placed directly underneath the vessel edge (Fig. 6:1; Fig. 7:1,4,6,8; Fig. 8:1,3–8) in addition to a plastic belt (Fig. 9:1,3,5–6).

Flint and pottery assemblages discussed in the article represent the early phase of proto-Neolithic occupation in Pomerania. An animal bone sample from settlement pit in trench II is dated back to $5170 \pm \text{BP}$ (Poz – 1385).

Translated by Arkadiusz Marciniak